

СТАТУС ЧЛЕНІВ РОДИНИ ДИПЛОМАТИЧНОГО АГЕНТА ЗА ВІДЕНСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ ПРО ДИПЛОМАТИЧНІ ЗНОСИНИ І НАЦІОНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

THE STATUS OF FAMILY MEMBERS OF THE DIPLOMATIC AGENTS UNDER THE VIENNA CONVENTION ON DIPLOMATIC RELATIONS AND NATIONAL LAW OF UKRAINE

Сіваш О.М., к.ю.н.,
доцент кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена розгляду статусу членів родини дипломатичного агента за Віденською конвенцією про дипломатичні відносини 1961 р. Оскільки дипломат, здійснюючи функції представництва закордоном, перебуває в іноземній державі з власною родиною, перед посадовими особами, державними органами країни перебування постає питання, на які привілеї та імунітети мають право їх дружини чи чоловіки, діти, батьки та інші родичі? Які зобов'язання має приймаюча держава в цьому аспекті? Віденська конвенція про дипломатичні відносини 1961 р., яка кодифікувала питання дипломатичного права, закріпила, що на членів родини дипломата поширюється не тільки недоторканість особи, недоторканість резиденції і майна, але й імунітет від місцевої юрисдикції, з тими ж самими вилученнями, які діють відносно дипломатичного агента, в тому числі і на звільнення від податків, особистих повинностей, від митного догляду, митних зборів і платежів. Сім'ї розглядаються як продовження особи дипломата. Тому захист сім'ї вважається необхідним для забезпечення незалежності дипломата та здатності ефективно виконувати свої функції. Визначається, що Конвенція про дипломатичні відносини не містить визначення дефініції «член родини», умисно надавши цьому аспекту певної гнучкості, коли враховуються підходи зацікавлених держав і принцип взаємності. Аналізуються положення конвенції щодо юрисдикційних імунітетів і визначається сучасна практика держав щодо можливості працевлаштування членів родини дипломатичного агента і, як наслідок, звуження таких імунітетів. Визначається, що імунітет від юрисдикції має не матеріальний, а процесуальний характер, оскільки члени родини, як і сам дипломатичний агент, не виключаються зі сфери дії національного правопорядку держави перебування, а звільняються лише від заходів примусового характеру і санкцій, передбачених за порушення законів і правил. У статті розглядаються національні акти України, що закріплюють, розвивають і уточнюють міжнародно-правові норми, закріплені в Віденській конвенції.

Ключові слова: дипломатичні привілеї та імунітети, члени родини дипломатичного агента.

The article deals with the status of family members of a diplomatic agent under the Vienna Convention on Diplomatic Relations of 1961. Since a diplomat, performing the representation functions abroad, is in a foreign country with his family before officials, the authorities of the host country here arises the point: what privileges and immunities wives or husbands, children, parents and other relatives are entitled to? What are the obligations of the host country in this regard? The Vienna Convention on Diplomatic Relations of 1961, which codified the issue of diplomatic law, provided that members of the diplomat's family were subject not only to inviolability of the person, inviolability of residence and property, but also to immunity from local jurisdiction, with the same exceptions, including exemption from taxes, personal duties, customs care, customs duties and payments. Families are seen as a continuation of the diplomat's identity. Therefore, the protection of the family is considered necessary to ensure the independence of the diplomat and the ability to perform his functions effectively. It is determined that the Convention on Diplomatic Relations does not contain a definition of "family member" for the purposes of the Convention, deliberately giving this aspect some flexibility, taking into account the approaches of the States concerned and the principle of reciprocity. The provisions of the Convention on jurisdictional immunities are analysed and defined the current practice of states on the possibility of employment of family members of a diplomatic agent and, as a consequence, the narrowing of such immunities. It is determined that immunity from jurisdiction is not material but procedural, as family members, like the diplomatic agent himself, are not excluded from the scope of the national law of the host state, and are exempt only from coercive measures and sanctions for violations of laws and regulations. The article examines the national acts of Ukraine that enshrine, develop and clarify international law regulations enshrined in the Vienna Convention.

Key words: diplomatic privileges and immunities, family members of a diplomatic agent.

Держава не може існувати без підтримання зовнішніх відносин задля реалізації власної зовнішньої політики, а в умовах сучасного міжнародного права, яке дозволяє вирішувати спори лише мирним шляхом, саме дипломатія стала основним засобом здійснення останньої. Відповідно, в сучасних державах створюється дипломатична служба, що представляє собою державну службу особливого характеру, яка здійснюється з метою реалізації зовнішньої політики. Особливість цієї служби, окрім іншого, полягає в тому, що посадові особи дипломатичної служби здійснюють свої функції у власній державі і за кордоном, у складі закордонних дипломатичних установ; працюючи за кордоном, вони користуються дипломатичними привілеями та імунітетами; зобов'язані поважати закони і постанови держави перебування. Невіддільним атрибутом розвиненої дипломатії нині є принцип ротації, тобто чергування роботи в центрі з довготерміновими закордонними відрядженнями для роботи у складі закордонних дипломатичних установ. Довготермінові відрядження (терміном 3 або 4 роки) для роботи в закордонних представництвах передбачені і законом України про дипломатичну службу (ст. 17) [1].

Враховуючи, що дипломат, здійснюючи функції представництва за кордоном, перебуває в іноземній державі з власною родиною (з появою постійних дипломатичних представництв родини традиційно супроводжують дипломатів), перед посадовими особами, державними органами країни перебування постають питання: на які привілеї та імунітети мають право їх дружини чи чоловіки, діти, батьки та інші родичі та які зобов'язання має приймаюча держава в цьому аспекті. Віденська конвенція про дипломатичні відносини 1961 р., що кодифікувала питання дипломатичного права, має окремі норми, які стосуються членів родини дипломатичного агента. Положення конвенції уточнюються, розвиваються і доповнюються національним законодавством держав.

Основні положення стосовно обсягу привілеїв та імунітетів членів родини дипломатичного агента передбачені ст. 37 п. 1 Віденської конвенції, згідно з якою: «Члени родини дипломатичного агента, що живуть разом з ним, користуються, якщо вони не є громадянами держави перебування, привілеями та імунітетами, вказаними в статтях 29-36» [2]. Таким чином, на членів родини дипломата поширюється не тільки недоторканість особи, недоторка-

ність резиденції і майна, але й імунітет від місцевої юрисдикції, з тими ж самими виключеннями, які діють відносно дипломатичного агента, в тому числі і на звільнення від податків, особистих повинностей, від митного догляду, митних зборів і платежів. Сім'ї розглядаються як продовження особи дипломата. Тому захист сім'ї вважається необхідним для забезпечення незалежності дипломата та здатності ефективно виконувати свої функції.

Положення про надання членам родини дипломатичних привілеїв та імунітетів закріплюється і в нормах національного законодавства України. Так, «Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні» закріплює: «Правила, передбачені пунктами 12, 13 цього Положення, поширюються на членів сім'ї, які проживають разом з главою дипломатичного представництва, із членами дипломатичного персоналу, якщо члени сімей не є громадянами України» (п. 14) [3]. В п. 12 і п. 13 положення закріплюється особиста недоторканість, імунітет від кримінальної, адміністративної юрисдикції України (за визначеними винятками) та юрисдикції судів України в цивільних справах. А п. 11 Положення передбачає «...митні пільги, що надаються главі дипломатичного представництва, членам персоналу дипломатичного представництва та членам їх сімей, визначаються законодавством України відповідно до міжнародного права». Відповідно, надання митних привілеїв передбачено Митним кодексом України, а саме ст. 383 – «Особливості пропуску та оподаткування товарів, що ввозяться на митну територію України главою дипломатичного представництва іноземної держави, членами дипломатичного персоналу представництва та членами їх сімей» [4], зміст якої відповідає обсягу митних привілеїв, закріплених у ст. 36 Віденської конвенції 1961 р.

Як і на дипломатичного агента, на членів його родини оформлюються власною країною дипломатичні паспорти. Міжнародний звичай зобов'язує всі влади ставитися з особливою повагою до власників таких паспортів [5, с. 89]. Так, у Положенні про дипломатичний паспорт України п. 5 зазначено, що «дипломатичний паспорт видається <...> на строк перебування у відрядженні за кордоном: дипломатичним працівникам, направленим у довготермінове відрядження до закордонних дипломатичних установ України. <...> Дипломатичний паспорт видається іншому з подружжя та дітям працівників, зазначених у цьому підпункті, якщо вони відряджені з такими працівниками та проживають разом з ними за кордоном. Дипломатичний паспорт також видається іншим членам сім'ї працівників, зазначених у цьому підпункті, над якими згідно із законодавством України встановлено опіку або піклування такого працівника або іншого з подружжя, якщо вони відряджені з такими працівниками та проживають разом з ними за кордоном» [6].

У країні перебування нарівні з дипломатичним агентом члени родини отримують дипломатичну картку. Це документ, який видається протокольним відділом міністерства закордонних справ держави перебування, який, окрім засвідчення особи його власника, вказує на особливий статус: належність до осіб, що користуються дипломатичними привілеями та імунітетами в країні перебування. Так, Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні передбачає (п. 29): належність до осіб, які користуються зазначеними в цьому Положенні привілеями та імунітетами, посвідчується документами, що видаються Міністерством закордонних справ України [3]. Порядок видачі таких карток регулюється національним законодавством відповідної держави. В Україні це Наказ МЗС «Про затвердження Положення про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представництв, інших іноземних організацій» [7].

Комісія міжнародного права, що розробляла положення Конвенції, мало дискутувала щодо необхідності поширення повних привілеїв та імунітетів на сім'ю дипломата. Питання, яке викликало складність: кого ж розглядати як сім'ю. Ст. 37 Віденської конвенції, визначаючи привілеї та імунітети, які надаються членам родини, не передбачила визначення поняття «родини» для цілей Конвенції. Творці конвенції визнали, що поняття «родина» відрізняється в суспільствах різних держав. Отже, була надана перевага певній гнучкості для врегулювання цього питання між окремою місією та національним урядом, коли це питання вирішується згідно з підходами відповідних держав, що приймають, та на основі взаємності. В Конвенції лише передбачений важливий загальний критерій «члени родини, що живуть разом з ним (*дипломатом*)». Отже, закріплена умова, що член сім'ї, який претендує на дипломатичні привілеї та імунітети, повинен мати тісні зв'язки або особливі обставини (наприклад, далекий родич проживав з родиною багато років і, по суті, став її частиною), що є необхідною кваліфікаційною умовою. З огляду на дипломатичну практику до членів родини відносять: дружину (чоловіка) дипломатичного агента, неповнолітніх дітей, повнолітніх дітей і батьків, що знаходяться під опікою дипломатичного агента. Підходи, зафіксовані у Віденській конвенції, дозволяють охопити поняттям «члени родини» подружжя в одностатевих шлюбах. Держави, що передбачають законодавче забезпечення одностатевих шлюбів, розширили розуміння подружжя, які сприймаються як члени родини. Так, Денза (Denza E.) пише «з моменту набуття чинності у 2005 р. Закону про громадянське партнерство 2004 р. Сполучене Королівство включає до складу родини членів сім'ї одностатевих партнерів уповноважених членів дипломатичних місій у Великобританії», – і продовжує, – Закон 2013 р. про шлюб робить шлюб одностатевих пар законним, і це автоматично розширює конструкцію терміну «подружжя» для Великобританії як держави, що надсилає, і держави, що приймає» [8, с. 321].

Якщо звернутись до законодавства України, в Положенні «Про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представництв, інших іноземних організацій» в першій редакції 2003 р. визначалося (п. 10): «Дипломатичні картки (серія «Д») оформлюються на підставі: ... (вказується перелік документів) членам сімей співробітників посольств, а саме, дружині, чоловікові, неповнолітнім дітям віком від 7 до 18 років, які проживають разом з ними; повнолітнім неодруженим дочкам, які проживають разом з дипломатичними співробітниками і перебувають на їхньому утриманні, та синам, за умови надання ними підтвердження про очну форму їхнього навчання в Україні, а також неодруженим повнолітнім дітям, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку (далі – члени сімей)». У нині діючій редакції 2014 р. подібного детального визначення переліку осіб, що вважаються членами родини дипломата, немає, а зазначається: «Дипломатичні картки оформлюються на підставі: ... (вказується перелік документів) членам сімей співробітників посольств» (п. 2) [7]. З іншого боку, в Законі Про дипломатичну службу в ст. 2, що закріплює значення термінів, що вживаються в цьому законі, закріплено: «члени сім'ї працівника дипломатичної служби – інший з подружжя, їхні діти, діти працівника дипломатичної служби або іншого з подружжя, а також повнолітні діти та батьки, над якими згідно із законодавством України встановлено опіку або піклування такого працівника чи іншого з подружжя» [1]. Відповідно, саме ці особи, під час від'їзду з дипломатичним агентом, що скеровується в довготермінове відрядження за кордон, отримують закордонні паспорти України, які визначатимуть їх статус.

Темпоральній дії дипломатичних привілеїв та імунітетів присвячена ст. 39 Віденської конвенції 1961 р., де зазначено в п. 1: «кожна особа, що має право на привілеї та імунітети, користується ним з моменту вступу її на територію держави перебування під час слідування для заняття свого поста чи, якщо вона вже знаходиться на цій території, з того моменту, коли про його призначення повідомляється міністру закордонних справ чи іншому міністерству, відносно якого є домовленість». Відповідно, моментом набуття привілеїв дипломатичного агента визначається і момент набуття привілеїв та імунітетів членами його родини, які є такими у згаданий час. Склад родини є перемінною категорією, тому Віденська конвенція передбачає в ст. 10 п. 1 (b): «Міністерство закордонних справ держави перебування чи інше міністерство, відносно якого є домовленість, повідомляється: про прибуття і остаточне відбуття осіб, що належать до сім'ї співробітника представництва, і, в належних випадках, про те, що та чи інша особа стає чи припиняє бути членом сім'ї співробітника представництва» [2]. У виконанні цієї вимоги зацікавлена і держава акредитуюча, оскільки зацікавлена в реалізації привілеїв та імунітетів, і держава приймаюча, бо має обов'язок дотримання норм про дипломатичні привілеї та імунітети.

Позитивним аспектом в захисті членів сім'ї дипломатичного агента є положення Віденської конвенції, згідно з яким держава перебування зобов'язана у разі смерті дипломата надати членам його сім'ї на розумний строк право користування тим же обсягом привілеїв та імунітетів, який їм і раніше надавався, доки його сім'я не покине межі держави перебування (ст. 39 п. 3) [2].

Так само як і дипломатичний агент, члени його родини, якщо проїжджають через територію третьої держави, користуються недоторканістю і такими іншими імунітетами, які можуть знадобитися для забезпечення проїзду чи повернення, коли супроводжують дипломатичного агента, чи слідує окремо, щоб до нього приєднатися (ст. 40 п. 1) [2].

Важливим у контексті привілеїв та імунітетів є гарантії, передбачені на випадок війни. Так, ст. 44 закріплює: «держава перебування повинна, навіть у разі збройного конфлікту, надати сприяння, для можливого скорого виїзду осіб, які користуються привілеями та імунітетами осіб, що не є громадянами держави перебування, і членів сімей таких осіб, незалежно від їх громадянства» [2]. Отже, ця стаття, на відміну від ст. 37 («...користуються, якщо вони не є громадянами держави перебування, привілеями та імунітетами, вказаними в ст. 29-36»), надає гарантії сприяння виїзду з держави в умовах збройного конфлікту членам родини дипломата, незалежно від їх громадянства.

Необхідно окремо зупинитися на юрисдикційних імунітетах. Члени родини дипломата (що живуть разом з ним і якщо вони не є громадянами держави-перебування) користуються тим же обсягом дипломатичних привілеїв і імунітетів на тих же умовах, що і дипломат. Згідно зі ст. 31 п. 1 (c) дипломатичний агент користується імунітетом від цивільної і адміністративної юрисдикції, окрім позовів, що стосуються будь-якої професійної чи комерційної діяльності, здійснюваної дипломатичним агентом в державі перебування за межами своїх офіційних функцій» [2]. Отже, це положення поширюється і на членів родини дипломата. Згідно з сучасною практикою члени родини можуть, за згодою як акредитуючої, так і приймаючої держави, займатися гуманітарною, філантропічною, освітняською, культурологічною діяльністю, що не передбачає отримання доходів, і при цьому зберігають юрисдикційний імунітет у цивільній і адміністративній сфері. Однак неможливість працевлаштування породжує інші складності: під час довготермінового відрядження член родини, втрачаючи можливість працювати, може втратити кваліфікацію. Сучасна тенденція в міжнародній практиці

полягає в тому, що західні дипломатичні служби намагаються створити передумови для того, щоб члени родини співробітників закордонних місій дістали можливість працювати в країні акредитації, за умови, що вони згодні на період роботи відмовитися від дипломатичного імунітету [9, с. 98]. Як зазначає Денза (Denza E.): «Ці угоди зазвичай передбачають дозвіл на взаємній основі для членів сім'ї здійснювати оплачувану діяльність у приймаючій державі з урахуванням певних гарантій; вони встановлюють процедурні рамки дозволу, наголошують, що не існує звільнення від необхідності дотримуватися вимог щодо професійної кваліфікації, і зазвичай вони також містять конкретні винятки з імунітету та податкових пільг» [8, с. 324]. Україна також має досвід укладення угод, що передбачають можливість працевлаштування членів родини, з одночасним закріпленням в договорі обмежень імунітету. Наприклад, Угода між Урядом України і Урядом Аргентинської республіки про працевлаштування членів сімей співробітників дипломатичних представництв та працівників консульських установ від 20.04.2000, передбачаючи можливість працевлаштування, паралельно закріплює в ст. 5, що члени родини «не можуть користуватися імунітетом від цивільної і адміністративної юрисдикції в будь-яких питаннях, пов'язаних з їхньою роботою» [10]. Причому зазначається: «держава, що акредитує, через укладання цієї угоди відмовляється від зазначеного імунітету в невідкличній формі». І далі щодо фіскальних аспектів привілеїв: «згадані особи сплачують податки, відповідні платежі на соціальне забезпечення з доходів, за виконуваним відповідно до цієї Угоди трудової діяльності...» [10]. Цікавою в цьому сенсі є Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про трудову діяльність членів сімей співробітників дипломатичних представництв і консульських установ від 06. 09. 2018 р., яка передбачає схожі положення щодо непоширення імунітету від цивільної і адміністративної юрисдикції (ст. 5) і оподаткування (ст. 7) працевлаштованих членів родини дипломата, однак не обмежується цим. Так, ст. 6 містить такі положення: (1) У тих випадках, коли згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 року або іншими застосовуваними міжнародно-правовими інструментами члени сім'ї користуються імунітетом від кримінальної юрисдикції держави перебування, положення про імунітет від кримінальної юрисдикції держави перебування поширюються також на дії, пов'язані зі здійсненням трудової діяльності, дозволеної за цією Угодою. Однак за наявності ознак кримінального злочину акредитуюча держава ретельно розгляне питання можливості відмови від застосування щодо відповідного члена сім'ї імунітету від кримінальної юрисдикції держави перебування. (2) Якщо акредитуюча держава не відмовляється від застосування імунітету від кримінальної юрисдикції держави перебування щодо відповідного члена сім'ї, вона передає власним правоохоронним органам справу стосовно скоєння ним кримінального злочину на території держави перебування. Держава перебування у такому разі інформується про результати кримінального провадження. (3) Член сім'ї може бути допитаний як свідок у зв'язку із здійсненням трудової діяльності, дозволеної за цією Угодою, за винятком випадків, коли акредитуюча держава вважає, що це суперечить її інтересам» [11].

Говорячи про статус членів родини, окрім привілеїв та імунітетів, слід окремо згадати про обов'язки в країні перебування. Користуючись дипломатичними привілеями та імунітетами, члени сім'ї дипломатичного агента, як і він сам, повинні дотримуватися і поважати закони, правила, усталені звичаї країни перебування. Тож, імунітет від юрисдикції має не матеріальний, а процесуальний характер, оскільки дипломат не виключається зі сфери дії національного правопорядку держави перебування, а звільняється лише від заходів примусового характеру і санкцій,

передбачених за порушення законів і правил. Така вимога закріплена як у міжнародному праві, так і в національному законодавстві держав. Так, Віденська конвенція 1961 р. в ст. 41 п. 1 передбачає: «Без шкоди для їх привілеїв та імунітетів всі особи, що користуються такими привілеями та імунітетами, зобов'язані поважати закони і постанови держави перебування» [2]. В Законі України про дипломатичну службу закріплюється аналогічне положення щодо посадових осіб дипломатичної служби (ст. 11 п. 2): «Посадові особи дипломатичної служби під час проходження дипломатичної служби в закордонних дипломатичних установах України зобов'язані поважати закони, правила і традиції держави перебування, гідно представляти Україну» [1]. І хоча в цій статті відносно членів родини нічого не сказано, бо закон регулює здійснення саме дипломатичної служби, ст. 19 (5), що визначає випадки дострокового відкликання працівників дипломатичної служби з довготермінового відрядження, серед іншого передбачає: «Працівники дипломатичної служби, що направлені у довготермінове відрядження, можуть бути достроково відкликані з відрядження у таких випадках: вчинення працівником дипломатичної служби або членами його сім'ї дій, що можуть призвести до негативних наслідків, у тому числі для іміджу України за кордоном, у разі подальшого перебування відповідного працівника дипломатичної служби у довготерміновому відрядженні» [1]. Але, окрім відкликання дипломатичного агента (відповідно від'їзд і членів родини) з ініціативи власної держави, держава перебування має право вимагати від члена родини покинути її межі. Ця можливість передбачена ст. 9 Віденської

конвенції: «Держава перебування може в будь-який час, не будучи зобов'язаною мотивувати своє рішення, повідомити акредитуєму державу, що глава представництва чи будь-якого з членів дипломатичного персоналу представництва є *personanongrata* <...> У такому разі акредитуєма держава повинна, відповідно, відкликати дану особу чи припинити його функції в представництві». Так, І.П. Бліщенко описував випадок, що відбувся у 1954 р. Дружина секретаря дипломатичного представництва США намагалася сфотографувати маленьких дітей на фоні будівельного мусора в столиці СРСР і на заперечення батька проти зйомки нанесла тілесні ушкодження робочим, що стояли поруч. У зв'язку з інцидентом МЗС СРСР заявив на адресу посольства США про небажане перебування в країні дружини другого секретаря американського дипломатичного представництва у зв'язку з негідним вчинком [12, с. 88].

Отже, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. розповсюдила на членів родини дипломатичного агента весь обсяг дипломатичних привілеїв та імунітетів, не визначивши при цьому поняття «члена родини» для цілей цієї Конвенції, надавши перевагу певній гнучкості в цьому питанні. Члени родини користуються повними дипломатичними привілеями на тих самих умовах, що і дипломат. Загальною практикою держави, що приймає, є заборона працевлаштування членів родини за відсутності двосторонньої угоди. В сучасній дипломатичній практиці держави укладають такого роду угоди при цьому звужуючи юрисдикційні імунітети і фіскальні привілеї. Члени родини зобов'язані дотримуватися законів і правил держави перебування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про дипломатичну службу : Закон України від 07.06.2018 р. № 2449-VIII/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text> (дата звернення 07.11.2020).
2. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18.04.1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text (дата звернення 07.11.2020).
3. Положення про дипломатичні представництва і консульські установи іноземних держав в Україні: Указ Президента України від 10.06.1993. № 198/93 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198/93#Text> (дата звернення 09.11.2020).
4. Митний кодекс України ред. від 24.12.20204495-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 09.11.2020).
5. Вуд Дж., Серре Ж. Дипломатический церемониал и протокол / пер.с англ. Ю.П. Ключкина и др. Изд. 2. Москва : Междунар. отношения, 2011. 416 с.
6. Положення про дипломатичний паспорт України: Указ Президента України Про дипломатичний та службовий паспорти України ред. від 14.10.2019 № 264/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/2015#Text> (дата звернення 07.11.2020).
7. Положення про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їхніх представництв, інших іноземних організацій : Наказ МЗС України 13.01.2003 № 11 (у редакції наказу Міністерства закордонних справ України 08.09.2014 № 378). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0062-03#Text> (дата звернення 09.11.2020).
8. Denza E. Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations (Oxford Commentaries on International Law). Oxford, 2016. 453 p.
9. Гуменюк Б.І., Щербань О.В. Сучасна дипломатична служба: навчальний посібник. Київ : Либідь, 2001. 255 с.
10. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Аргентина від 20.02.2000 № 032_003.
11. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом ФРН від 06.09.2018 № 276_001-18 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_001-18#Text (дата звернення 09.11.2020).
12. Блищенко І. П. Дипломатическое право : учеб. пособие. 2 изд. Москва : Высш. шк., 1990. 287 с.